

Olur'da Geçici Yerleşme Şekilleri*

Yrd.Doç.Dr. Saliha KODAY**

Özet

Geçici yerleşme şekillerini incelemeye çalıştığımız Olur, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz bölümü sınırları içerisinde, bu bölüm ile Erzurum-Kars Bölümü arasında yer almaktadır.

Olur, Erzurum'un kuzeydoğusunda ve Erzurum'a 172 km. uzaklıkta olup, idarî bakımdan Erzurum ili sınırları içerisinde yer almaktadır.

Ülkemizde sayıları oldukça fazla olan geçici kır yerleşme tiplerinin başlıcaları; yayla, güzle, kışla, ağıl, kom, divan, mezraa, oba, dam ve caniktir. Araştırmamıza konu oluşturan yayla, mezraa ve dam yerleşme şekilleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Olur yöresinde geçici yerleşmeler sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan köye bağlı ve köy ekonomisini destekleyen yöre halkının vazgeçemediği yaşam biçimini oluşturur.

Yörede arazinin engebeli olması tarım faaliyetlerinden çok, hayvancılığın gelişmesine imkân vermiştir.

Les Formes D'installation Provisoire À Olur

Resumé

Olur, dont nous avons essayé d'étudier les formes d'installation provisoire, se situe dans les frontières de la partie Est de la Mer Noire, entre la partie - Est et la partie - Erzurum et Kars de la même région.

Olur, à 172 km du nord-est du centre d'Erzurum, prend place, du point de vue administratif, dans les frontières de la ville d'Erzurum.

Les principales installations rurales dont le nombre abonde dans notre pays, sont connues sous le nom de *plateau, güzle, kışla, ağıl, kom, divan, terre labourée, oba, dam, canik*, Ici, nous nous sommes proposé de donner des renseignements, en particulier, sur le *plateau, la terre labourée, et le dam*, qui faisaient d'ailleurs l'objet de notre champ de recherche.

Dans la région d'Olur, les formes d'installation provisoire sont, du point de vue socio-économique et socio-culturel, des activités qui dépendent du village et qui en soutiennent l'économie, et constituent un mode de vie auquel l'habitant de la région ne peut renoncer.

* Bu araştırma 1991 tarihinde Doktora Tezi olarak hazırlanmış olan Olur'un Beşerî ve İktisadî Coğrafyası adlı tezin bir bölümünü oluşturmaktadır.

** Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi, Erzurum.

L'activité d'élevage (d'animaux) est développée beaucoup plus par rapport à l'élevage, du fait que le champ de recherche montre un caractère accidenté.

Giriş:

Geçici Yerleşme şekillerinin incelendiği Olur, Karadeniz Bölgesinin Doğu Karadeniz bölümü sınırları içerisinde, Doğu Karadeniz bölümü ile Erzurum-Kars bölümü arasında yer almaktadır. Erzurum il merkezinin 172 km. kuzeydoğusunda olup, idari bakımdan Erzurum iline bağlıdır (Şekil 1).

Ülkemizde sayıları oldukça fazla olan geçici kır yerleşmelerinin başlıcaları; yayla, güzle, kışla, ağıllı kom, divan, oba, mezrea, dam, bağ evleri, canik gibi adlarla tanınmaktadırlar¹. Bunlara göç ve bunlardan yararlanma faaliyeti, hayli eskilere dayanır. Gerçekten de; yabancı hayvanların peşinde başlayıp, sonraları ehlileştirilen hayvanların peşinden devam eden ve bugün Anadolu'da çok yaygın olan, bazan bütün bir köy halkını, bazan köy sâkinlerinin yalnız bir kısmını, bazan da köyün yalnız çobanlarını içine alan, mevsimlerin ayarladığı ritmik hareketlerin eseridirler. Ekonominin ağırlık merkezini, hayvancılık faaliyeti ve ekip biçmenin oluşturduğu eğretici yerleşmelerdir².

Araştırma sahasımızda da, bunların bazıları önem taşır. Örneğin yayla, mezraa ve dam yerleşmeleri gibi. Çalışmanın esas konusunu, bu geçici yerleşme şekilleri oluşturmaktadır.

1- Yayla Yerleşmeleri:

Araştırma sahasımızda yayla yerleşmelerinin önemi, sayısının fazla olmasından da kolayca anlaşılmaktadır. Yörede, 1991 yılı itibariyle 30 yayla yerleşmesi vardı. Çevrede yaylacılığın bu kadar önemli olmasında, sahanın fiziki coğrafya şartları etkili olmuştur. Bunlardan yeryüzü şekilleri ise, ilk sırayı almaktadır. Çalışma sahasının akarsularla parçalanmış ve engebeli bir topoğrafyaya sahip olması nedeniyle, tarım toprakları yetersizdir. Ailelerin temel geçim kaynakları; bağ-bahçe tarımı, tahıl tarımı ve hayvancılıktır. Özellikle hayvancılık faaliyeti, yayla fikrinin doğmasını ve yaylacılığın gelişmesini teşvik etmiştir. Başka sözle ifade edecek olursak; Olur yöresinde yaylacılık faaliyeti, köylerde yaşayan ailelerin, köylerinden farklı yerdeki geçim sahasından faydalanma amacından doğmuştur. Gerçekten de, hayvancılık ile yaylacılık arasında çok yakın bir ilgi bulunmaktadır.

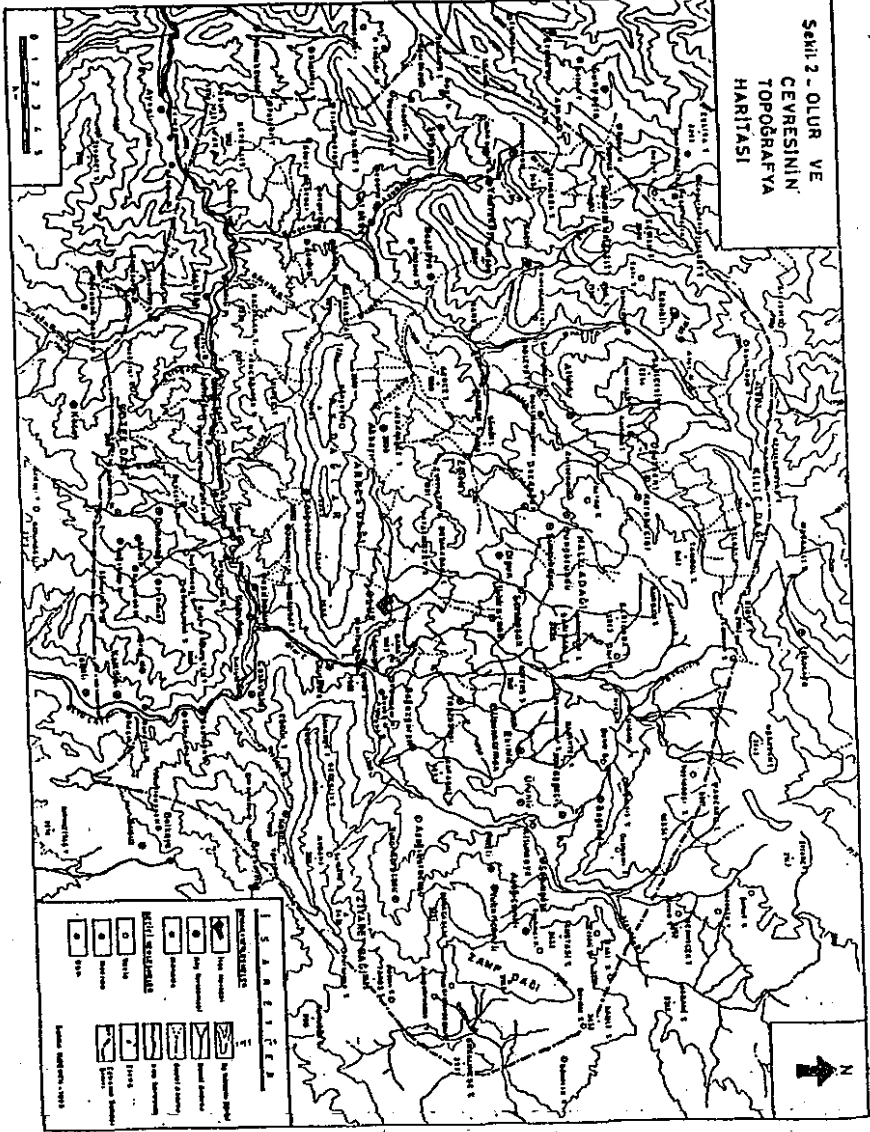
Çalışma sahasında, yaylası bulunmayan köyler de vardır. Bunlar; Olgun, Bozdoğan, Süngübayırı, Güngöründü, Karakoçlar, Sarıbaşak, Ekinlik, Altunkaya, Yukarıçayırılı, Filizli, Yeşilbağlar, Yolgözler ve Keçili köyleridir. Bazı köylerin ise, birden fazla yaylası vardır. Kaban, Ormanağzı ve Şalpazarı köylerinde olduğu gibi.

Olur ve çevresindeki yaylalar, 1300-2500 m. yükseltiler arasındaki platolar üzerinde kurulmuş olup, sahanın doğu ve kuzeydoğusunda yoğunluk kazanmışlardır. Yörede en alçakta

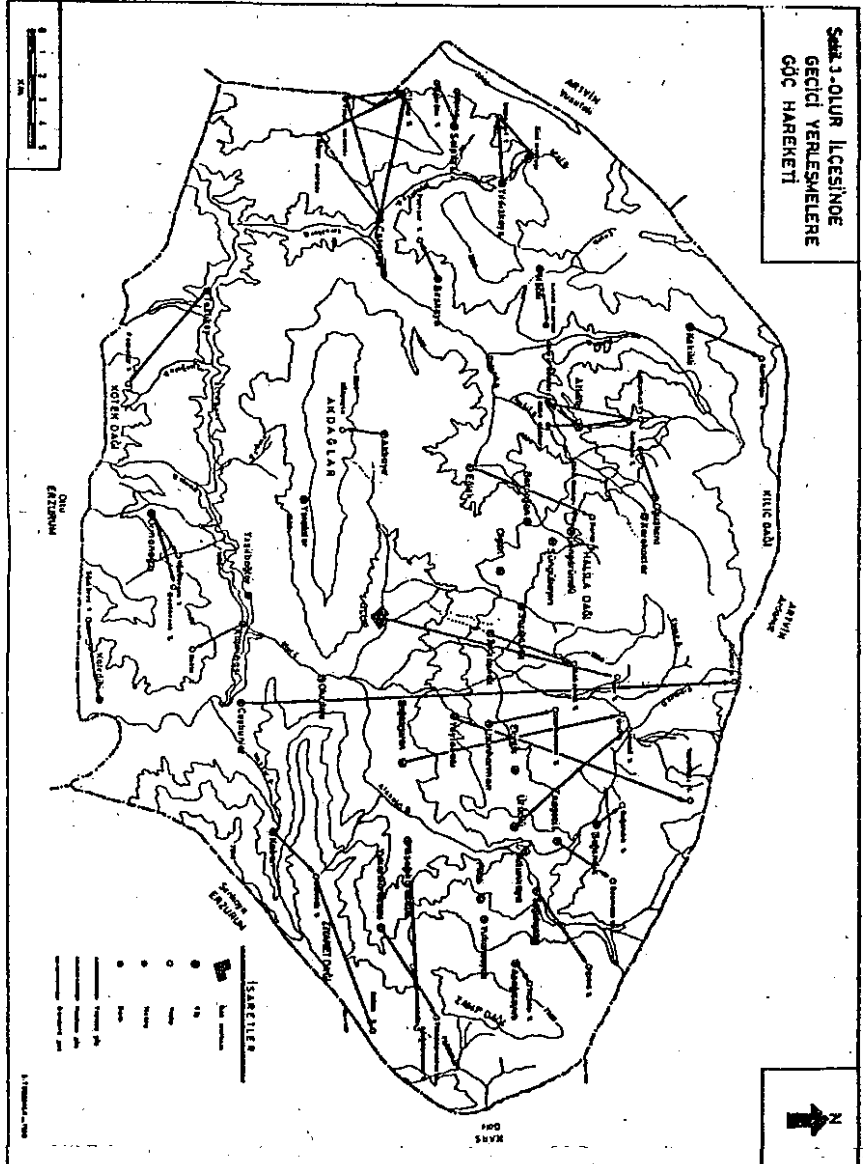
¹ DOĞANAY, H., 1994. Türkiye Beşeri Coğrafyası. Gazi Büro K. abevi, Ankara, s. 264-265.

² TANOĞLU, A., 1954. İskân Coğrafyası, Türkiyat Mec. İst. Üniv. Türkiyat Ens. Osman Yalçın Mat. Cilt XI, s. 16, İstanbul.

SANI 2 - OLUR VE
 CEVRESININ
 TOPOGRAFYA
 HARITASI

**ŞARH: 3-OLUR İLÇESİNDE
GEÇİCİ YERLEŞMELERE
GÖÇ HAREKETİ**

İSARETLER

●	Yerleşme
○	Geçici yerleşme
—	Yol
—	Yol kenarı
—	Yol kenarı
—	Yol kenarı

1:100.000

km.). Bunu Yaylabası, Boğazgören, Olur ve Kaban yaylaları izlemektedir. Coşkunlar köyü ile yaylası arasındaki mesafenin fazlalığı köy halkının yaylaya çıkışlarına engel teşkil etmektedir. Bu nedenle Coşkunlar Köyünde yıldan yıla farklılık göstermesine rağmen, ortalama olarak yılda 10-15 aile yaylaya çıkmaktadır. Olur ilçe merkezinde de yaylaya çıkan aile sayısı son yıllarda giderek azalmıştır (40-50 aile).

Yörede ritmik olarak devam eden *yaylacılık*, önemli ve tamamlayıcı bir ekonomik faaliyettir. Günümüzde de öneminden fazla bir şey kaybetmemiş olan yaylacılık, araştırma sahasındaki 10 köy haricinde, bütün yerleşmelerde görülür (Şekil 3).

Olur yöresinde arazinin akarsular tarafından parçalanmış olması, yükseltinin ve eğimin fazla olması gibi faktörler, tarım alanlarını sınırlandırmıştır. Bu nedenle yörede hayvancılığın sürdürülebilmesi için yaylacılık zorunlu bir faaliyet durumuna gelmiştir.

Yaylaya çıkan köylerdeki ailelerin büyük bir kısmı, bu göç hareketine katılmaktadır. Yayla göçüne; yaşlılar haricinde, kadın, çocuk ve erkekler katılırlar.

Araştırma sahasında yaylaya çıkış ve dönüş, hemen hemen bütün köylerde aynı tarihler arasında olmaktadır. Genellikle yaylaya çıkış Mayıs ayının ikinci haftası ile Haziran başında olur. Dönüş ise, Eylül'ün ikinci haftasında başlar, Ekim ayının ilk haftasında sona erer. Yayla göçleri genelde köy sakinlerinin toplu şekilde; traktör, kamyonet, kağrı gibi taşıtlarla veya yayla ile devamlı yerleşme arasındaki mesafenin fazla olmadığı köylerde ise, yaya olarak gerçekleştirilir. Devamlı yerleşmelerle yaylalar arasındaki ulaşım, genellikle ilkel toprak yollarla sağlanmaktadır. Bazı köylerin yayla ile olan ulaşımı oldukça iyidir (Yukarı Karacasu ve Aşağı Karacasu köylerinde olduğu gibi). Bu gibi köylerle yayla arasında motorlu taşıtlarla insan ve yük taşınabilmektedir. Yaylada üretilen ürünler ve kışlık kuru ot yayla yolunun durumuna bağlı olarak, traktör, kağrı, kızak gibi taşıtlarla köye taşınmaktadır.

Yaylanın köye yakın olduğu durumlarda; yaylacılık faaliyetinin sürdürüldüğü 3.5-4 aylık süre içinde köy ile olan ilişki tamamen kesilmemekte, özellikle aile reisleri köy ile olan münasebetlerini gününbirlik veya birkaç gün ara ile gidiş gelişlerle sürdürürler.

Çalışma sahasındaki yaylalar genelde bağlı buldukları köyün adı ile anılmaktadır (Aşağıkaracasu - Aşağıkaracasu yaylası, Akbayır (Kâh) - Akbayır yaylası v.b.)

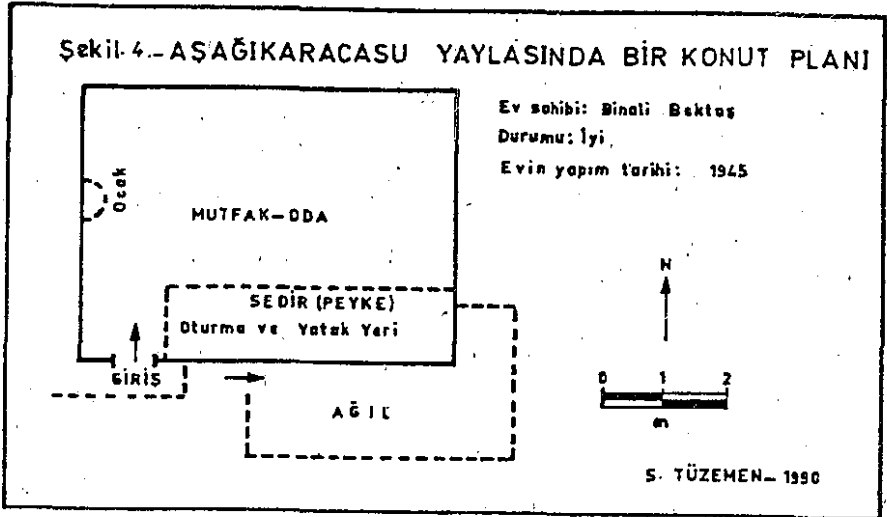
Olur yöresinde yaylaya çıkan aileler yaylalara daha çok kışlık tereyağı, peynir, çökelek (*lor*) ihtiyaçlarını karşılamak üzere ve hayvanlarına taze ot bulmak, kışlık kuru ot üretimi için çıkmaktadırlar. Yöredeki yaylacılık faaliyetinin esasını hayvancılık teşkil etmesine rağmen, ekme-biçme faaliyetleri de yapılmaktadır. Ekme-biçme faaliyetleri içinde hayvan yemi olarak yonca, korunga, sınırlı ölçüde arpa tarımı yapılmaktadır. Çeşitli sebeplerden yaylaya çıkamayan aileler ise, yaylaya çıkan aileler ile anlaşarak hayvanlarını yaylaya göndermektedirler. Yörede buna *kesim* denilmektedir. Hayvanlarını *kesime* veren aile yayla mevsimi boyunca hayvanın sütünden faydalanamaz, yayla dönüşü ise sığır başına 1 *batman* peynir (7.5-8 kg) ve 1 *batman* yağ alırlar. Yaylacı köylerin başlıca üretim kaynağı olan hayvansal ürünler genellikle ailenin ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Üretilen hayvansal ürünlerin satışı ise pek sözkonusu değildir¹. Azda olsa ihtiyaçtan geri kalan ürünler genellikle

¹TANDOĞAN, A., 1988, *İncesu Vadisinde (Çayeli) Coğrafya Gözlemleri* Ankara Üniv. DTCF Coğ. Araş. Der. Sayı: 11, S. 109, Ankara.

Ölür ve Oltu ilçe merkezlerine pazarlanmaktadır. Özellikle Yıldızkaya yaylasında hazırlanan peynirler, Erzurum, Artvin gibi şehirlere de satılmaktadır.

Çalışma sahasındaki yayla konutları; çayır-mera alanları üzerinde toplu olarak bulunan yerleşik konutlar şeklindedir. Yayla evleri; genellikle yuvarlak (işlenmemiş) taşların çamur harcı ile örülerek inşa edilmesinden oluşmuş ilkel konutlardır. Konutların üzeri düz toprak çatılıdır. Duvarları içeriden ve dışarıdan sıvanmamıştır. Konutların çoğunda pencere bulunmadığından ışığı kapıdan almaktadır. Penceresi bulunan konutlarda ise pencere büyüklüğü 50 cm²'yi geçmemektedir. Yöre insanı çevresinden kolayca temin ettiği malzeme ile evini yapmıştır. Bu evlerin çatısı kış aylarında kar altında kaldığından tahrip olmakta bu nedenle 5-6 yılda bir tamir edilmesi gerekmektedir. Yayla konutları genellikle tek bölmeden ibaret olup, bu bölme, mutfak ve oda olarak kullanılmaktadır. Bu bölmede sütun değerlendirildiği bir de *ocak* bulunmaktadır. Yine aynı bölmede ahşap malzeme kullanılarak yapılmış 75 cm. yüksekliğinde, 2 m. genişliğinde; gündüzleri oturma yeri, geceleri ise yatak yeri olarak kullanılan *peyke* (sedir) yer almaktadır (Şekil 4). Evin eklentisi olan ağıllar da yaklaşık 1 m. yüksekliğinde duvarlarla çevrili üstü açık, hayvanların geceleri barındığı ve sütünün sağıldığı bir yerdir.

Yayla konutlarının tabanı toprakla kaplı olup, herhangi bir döşeme bulunmamaktadır. Yöredeki yayla konutları, ailenin ekonomik gücü ne olursa olsun son derece basit ve ilkel yapılardır. Bu nedenle yayla evleri yaşamayı sağlık açısından tehdit eder bir nitelik taşımaktadır.

2- Mezraa Yerleşmeleri

Mezraa; daha çok Doğu Anadolu'da rastlanan ve halk dilinde muntıkaya göre, mezraa, mezrea, mezra, mezria, mezre, mezri, mezra açık şekillerini aldığı meskûn yerler kılavuzundan anlaşılın bu tâbir bilindiği üzere ziraat yapılan, ekilip biçilen yer demektir¹. Mezraa yerleşmelerine araştırma sahasının batı ve kuzey batısında rastlanmaktadır. Sayıca çok az olan mezralardan Yıkık ve Köper Çataksu köyüne, Kivi mezası Yıldızkaya köyüne, Kıvrak mezası ise Keçili köyüne aittir. Keçili köyünün yaylası bulunmadığı için mezada daha çok hayvancılık faaliyetleri ile uğraşmaktadır. Ancak ekme-biçme faaliyetlerine de sınırlı ölçüde rastlanmaktadır. Olur ve yöresindeki mezralar genellikle yılda iki defa konulup göçülen geçici yerleşme şekilleridir. Çataksu köyünden Mart ayı sonunda mezralara, Mayıs ayı sonunda yaylaya göçülür. Daha sonra yayla dönüşü ise hava şartlarına bağlı olarak onbeş gün ile bir ay arasında değişen bir süre içinde mezada kaldıktan sonra köye dönülmektedir.

Araştırma sahasında mezralarda temel ekonomik faaliyet hayvancılık olmasına rağmen hayvan yemi olarak yonca, korunga, sınırlı ölçüde arpa ve buğday tarımı yapılmaktadır. Yaylalar ve mezralar arasında yükselti bakımından fazla fark bulunmamaktadır. Örneğin Yıkık mezası ile Tamp yaylası, Kivi mezası ile Hizonagit yaylasında olduğu gibi. Olur yöresinde en alçakta kurulmuş mezra Köper mezası (1300 m), en yüksekte kurulmuş mezrayı ise Yıkık mezası (1800 m) oluşturmaktadır. Mezradaki konutlar yayla konutlarına çok benzenmektedir. Ancak mezralardaki konut sayısı yayladakilerine oranla çok azdır. Nitekim Çataksu Köper mezasına yılda ortalama 10 aile, Yıkık mezasına 15 aile göç etmektedir. Yıldızkaya Köyü mezasında konutlar genellikle iki bölmedir. Birinci bölme oda, ikinci bölme mutfak olarak kullanılmaktadır (Şekil 5).

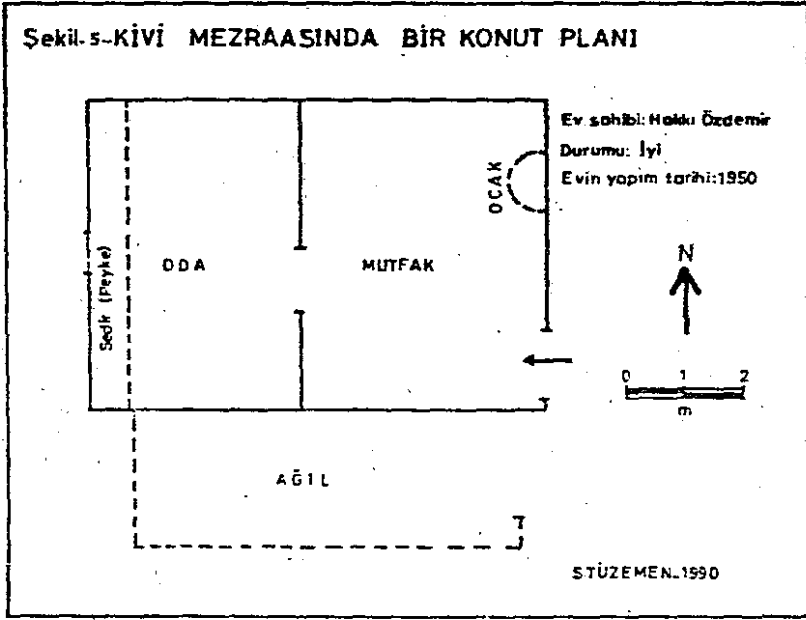
3- Dam Yerleşmeleri:

Araştırma sahasında sayıca fazla olmayan damlar, hayvancılık ekonomisine yönelik olup, 4-5 konut ve birkaç çoban kulübesinden oluşmuş geçici kır yerleşmeleridir. Yöredeki damlar Atlıköy ve Güngöründü köylerine aittir. Hayvanları tarım alanlarından uzak tutmak amacıyla damlara göç olmaktadır. Damlar bağlı oldukları köye yakın olduklarından köy ile damlar arasında gününbirlik gidış gelişler söz konusudur. Genellikle bu göç hareketine erkekler katılmaktadırlar. Damlarda geceleri çobanlar, çoban olmadığı durumlarda hayvan sahipleri kalırlar. Atlıköy, Cavrit damları ve Nalit damları bu şekilde kullanılmaktadır.

Damlardaki konutlar, çok basit şekilde yuvarlak taşların çamur harcı kullanılarak örülmesi sonucu inşa edilmiş kulübelerdir. Bu kulübeler çok basık ve penceresi bulunmamaktadır. Çoğu zaman hayvanlar da burada barınmaktadır. Konutların eklentisi olarak ağıllar yer almaktadır. Ağılların üstü açık, yaklaşık 1 m. yüksekliğinde taş duvarlarla çevrilmiştir. Damlar yayla ve mezralardaki konutlara göre çok daha ilkelidir. Birer barınak denilmesi daha doğru olur. Damları köydeki aileler ortak olarak kullanılmaktadırlar.

Güngöründü köyünün yaylası bulunmadığından Kivit damlarını yaz mevsiminde de kullanılmaktadırlar.

¹TANOĞLU, A., 1954, a.g.e., s. 27.

Sonuç

Yukarıda geçici kır yerleşme şekillerinden yayla mezraa ve dam yerleşmeleri yöremizdeki özellikleri bakımından incelenmeye çalışılmıştır. Buna göre araştırma sahamızda başta yaylacılık olmak üzere, mezraa ve dam yerleşmeleri, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bakımdan köye bağlı ve köy ekonomisini destekleyen ekonomik faaliyet alanları olup, yöre insanının vazgeçemediği kır yerleşme şekilleridir.

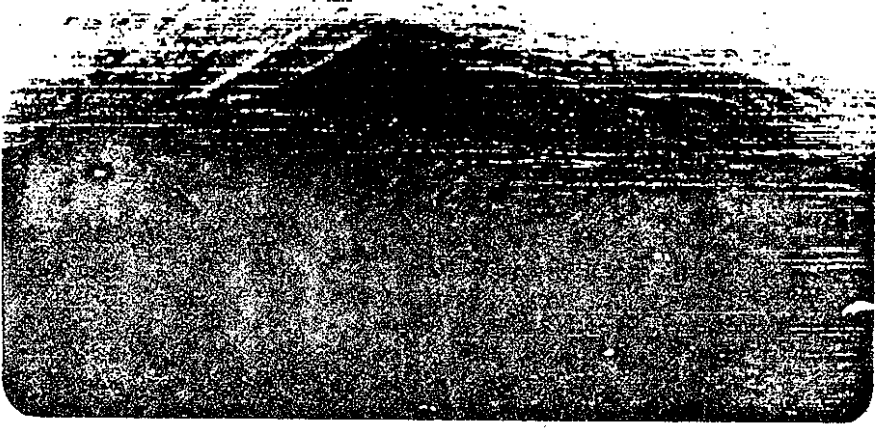
Çalışma sahasının engebeli bir topoğrafyaya sahip olması tarım alanlarının küçük parsellerden oluşması nedeniyle, hayvancılık daha fazla önem kazanmıştır.

Fotoğraf 1: Araştırma sahasının arızalı topografyasından bir görünüş.

Fotoğraf 2: Yaylaların bulunduğu, platolardan bir görünüş.

Fotoğraf 3. Yukarıkaracasu yaylasından genel bir görüntü.

Fotoğraf 4: Aşağıkaracasu yaylasında bir konut ve eklentisi (ağıl).

Fotoğraf 5: Aşağıkaracasu yaylasında bir ağıldan görünüş.

Fotoğraf 6: Atlıköy Nalıt damlarında, bir konuttan görünüş.

Kaynakça

- DOĞANAY, H., 1994, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Gazi Büro Kitabevi, Ankara. No: 62.; Coğrafya Bölümü Yayınları No: 6, Erzurum.
- TANDOĞAN, A., 1988 *İncesu Vadisinde (Çayeli) Coğrafya Gözlemleri* Ankara Üniversitesi. DTCF Coğrafya Araştırma Dergisi. Sayı: 11, Ankara.
- TANOĞLU, A., 1954, *İskân Coğrafyası*, Türkiyat Mecmuası, İst. Üniv. Türkiyat Enstitüsü Osman Yalçın Matbaası. Cilt XI, İstanbul.
- TUNÇDİLEK, N., 1967, Türkiye İskân Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları 1283, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 49, İstanbul.